

УДК 373.3.016:811.161.2(07)

А. В. Гамза,
аспірант(Рівненський державний гуманітарний університет)
Nyse4kaa@mail.ru**РОБОТА З ТЕКСТОМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ (2 КЛАС)**

У статті визначено та науково обґрунтовано важливість текстотворчої лінії у формуванні мовної комунікації учнів початкових класів; розкрито сутність змісту поняття "текст"; з'ясовано важливість роботи над текстом та його комплексного аналізу як основи формування навички говоріння на уроках української мови у молодших школярів. У статті представлено систему вправ роботи над текстом, що сприятиме утворенню пропедевтичних знань і вмінь з означеного поняття. Доведено важливість методики роботи з текстом як результату при побудові власних висловлювань.

Ключові слова: мова, мовлення, текстотворча лінія, текст, навичка говоріння.

Мова є цілісним явищем і свідоме оволодіння нею як засобом комунікації можливе тільки за умов використання мовного лексичного складу, знань з граматики (морфології та синтаксису), словотворення, фонетики, орфоєпії, а також створення власних текстів та їх комплексного аналізу.

М. С. Вашуленко зазначає: "У сучасній мовознавчій науці загально визнаною є думка, що реальною одиницею усного та писемного мовлення є текст, який становить найвищий рівень мовної системи. Текстом може бути й одне речення, якщо воно є окремим елементом мовної комунікації. Частіше текст буває значним за обсягом і складним за змістом, складається з певної кількості речень, між якими є смислові і формальні зв'язки і тоді він може ділитися на більші структурно-семантичні одиниці" [1: 102].

У ході роботи над текстом, тобто під час його комплексного аналізу в учнів початкових класів формується навичка говоріння, яка є найважливішим умінням, що дає можливість уже на початковому етапі навчання мови формувати у дітей пропедевтичні знання і вміння стосовно тексту, а пізніше, у процесі вивчення лексико-граматичного та фонетико-орфографічного матеріалу, закріплювати ці знання і добиватися усвідомленого застосування їх у практичній мовленнєвій діяльності.

Аналіз методичної літератури свідчить про те, що питання роботи над текстом учнів початкових класів на уроках української мови потребує спеціального вивчення. Розкриттю теоретичних основ з означеної проблеми присвячені праці Д. Зуєва, Л. Занкова, О. Савченко. Суттєво поглиблюють розуміння наявної проблеми дослідження, які стосуються вдосконалення навчально-виховного процесу в початковій школі (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко). Аналіз педагогічного досвіду свідчить про те, що вчителі приділяють мало уваги роботі з текстами, недостатньо володіють методами і прийомами організації такої діяльності. Такий підхід унеможливує формування текстотворчих навичок в учнів початкових класів.

Навчальна програма з української мови для 1-4 класів передбачає: "ознайомити другокласників з тим, що текст як одиниця мовлення характеризується змістовою і структурною цілісністю та зв'язністю. Так, учні початкових класів повинні усно переказувати текст обсягом 40-50 слів із опорою на допоміжні матеріали (ілюстрація, план, опорні слова, словосполучення); висвітлювати своє ставлення до подій, персонажів тексту; виявляти змістові і структурні ознаки навчального тексту; складати і записувати 2-3 зв'язних між собою речення за змістом ілюстрації; брати участь в обговоренні навчальних текстів; пояснювати самостійно та за допомогою вчителя наявність абзаців у навчальних текстах; удосконалювати навчальні і власні тексти, усуваючи повтори" [2: 44-45].

Виходячи з наявного наукового фонду з означеного питання, можна твердити, що термін "текст", трактується дослідниками як певна послідовність речень, зв'язана за змістом та об'єднана певним заголовком.

У початкових класах предметом спостережень і лінгвістичного аналізу є невеликі зв'язні тексти або їх частини, що становлять закінчене висловлювання і можуть бути зразком для учнівського мовлення. Порівнюючи текст і набір речень, не зв'язаних між собою тематично, діти дістають первинне поняття про текст, як об'єднане певною темою висловлювання, до якого можна дібрати заголовок. Другокласники одержують уявлення про заголовок, вчать співвідносити його за змістом, а в подальшій роботі добирати самостійно. Для початку учням пропонують нескладні завдання на встановлення відповідності заголовка змісту, вибір із запропонованих заголовків тих, що найбільше відповідають тексту. Наприклад:

1. Прочитай текст, добери до нього заголовок із запропонованих вчителем ("Поранена білочка", "Бідолашний звірок", "Діти-рятівники"):

Школярі знайшли білочку в лісі. У неї була зламана лапка. Діти поселили звірка в живому куточку, доглядали за ним. Незабаром лапка загоїлась. І білочку віднесли до лісу.

Саме за допомогою заголовка діти найкраще сприймають і усвідомлюють тематичну єдність тексту. Наведемо приклад навчального тексту на важливість заголовка:

Їхав Петрик з мамою трамваєм.

До трамваю зайшла старенька бабуся. Хлопчик схопився з місця і запропонував старенькій присісти. Вона подякувала Петрикові за такий вчинок. Пасажири привітно подивилися на вихованого хлопчика.

Найприємніше від усіх було Петриковій мамі, адже вона виховала справді милосердну та щиру людину.

У цьому тексті всі шість речень об'єднані спільною думкою (темою) – діти повинні уважно ставитись до старших. До цього тексту можна дібрати заголовок ("Вихований хлопчик"), який також певною мірою відображає його тему.

Текст як одиниця мовлення має характеризуватись змістовою і структурною цілісністю та завершеністю. Представимо учням 2-го класу 2 висловлювання:

- *Посадіть жолудь у землю. З нього згодом з'явиться паросток. З кожним роком дубок здіймається вище й вище. З маленького жолудя виросте величезний дуб.*

- *Школярі прийшли в ліс збирати жолуді. З жолудів можна виростити дубовий ліс. Восени дуби скидають на землю стиглі плоди.*

Як бачимо речення у першому випадку мають форму зв'язного висловлювання. Вони викладені в певній послідовності та пов'язані за змістом. До них цілком точно можна дібрати заголовок, наприклад "Жолудь".

У другому випадку, бачимо, що хоч і речення об'єднані певною темою (жолуді), проте, ми не можемо назвати це текстом, адже відсутні ознаки цілісності, логічності, послідовності та зв'язності.

Працюючи над заголовком тексту та його особливостями можна запропонувати дітям наступні вправи:

2. Визнач це текст чи окремі речення. Поясни свою думку:

З кожної гілки на калині звисають важкі червоні грона. Сюди прилітають журавлі. Вони відлетіли у вирій. А взимку з'являються поласувати калиною снігурі.

3. Прочитайте текст. Про що ви з нього дізналися:

Найбільша тварина

Найбільша тварина на Землі – синій кит. Його довжина сягає тридцяти трьох метрів. Такий кит важчий, ніж п'ятдесят слонів. Лише один його язик важить чотири тони – як дорослий слон.

4. Прочитай текст. Скажи одним реченням про що в ньому розповідається?

Учні влаштували в школі лікарню. Лікарями були самі діти. Хворі не плакали, ні на що не нарікали. Вони тихо лежали й чекали. За допомогою ножиць, чистого паперу, тканини і клею школярі лікували хворих.

5. Прочитай текст. Запиши його. Добери до нього влучний заголовок:

Куди б ти не прийшов – у школу, в гості, в установу – вітайся першим. Якщо ти йдеш із старшими, і вони з ким-небудь вітаються, ти повинен вітатися також. Першим не подавай руки дорослим. Чекай, поки вони тобі подадуть.

Для кожного тексту, у тому числі й для тих, що використовуються в підручниках для початкових класів із навчальною метою, характерною є цільова комунікативна установка. Вона виражає основну думку тексту, доступну для сприйняття і усвідомлення школярами. Як бачимо, у вправах, що наведені вище, основна думка проймає весь зміст висловлювання. Проте, найвиразніше вона може бути виражена в одній із частин тексту – в зачині, основній частині чи кінцівці. Тому, варто звернути увагу дітей на будову тексту, потрібно сформулювати вміння правильно визначати кожен з частин тексту.

Ознайомлення молодших школярів із цією важливою зовнішньою ознакою тексту має велике значення для формування вмінь будувати власні висловлювання. Наявність у створених текстах учнем початкових класів співвідношень із загальним задумом висловлювання є важливим показником його комунікативної спрямованості, змістової цілісності, зв'язності і завершеності. З метою формування у молодших школярів поняття про структурні одиниці тексту варто добирати такі зразки, в яких би зачин і кінцівка були виразними, легко виділялися із загального змісту. Працюючи над текстом та його аналізом, учні мають засвоїти його основні складові. Вони мають усвідомити, що текст загалом складається з трьох взаємопов'язаних частин: зачин – це початок тексту, в якому найчастіше стисло визначається про що буде йти мова, тема розповіді; основна частина – це найширша частина тексту, у якій розкривається весь зміст означеного питання чи проблеми; кінцівка – своєрідний висновок, підсумок з усього сказаного.

Для кращого засвоєння учнями другого класу матеріалу про будову текстів варто застосовувати наступні вправи:

• Вправи на логічне впорядкування речень тексту. Наприклад:

Щодня ходила лисичка курочок красти. Лисичка вирвалася. Побачили її собаки. А хвостик у собак зостався. Кинулися до лисички й схопили її за хвіст.

- Вправи на вибір початку тексту із кількох поданих (дається лише основна частина тексту і кінцівка).
- Вправи на самостійне складання початку тексту до поданих середини і кінцівки.
- Вправи, спрямовані на вибір кінцівки до поданого тексту (дається кілька варіантів кінцівки).
- Вправи на складання основної частини тексту (за поданим початком, кінцівкою та малюнком).
- Вправи на складання тексту за поданим початком і малюнком.
- Вправи на складання тексту за опорними словами.

На сучасному етапі становлення початкової освіти величезну роль у роботі учнів із текстами є формування вмінь бачити абзаци або ж визначати їх самостійно. Передусім, це є досить важливо, адже "абзац" – практично значущий у роботі над текстом та містить міжпредметний характер. Посилання вчителя на абзаци чи то у навчальних текстах, чи у власних висловлюваннях дає змогу учням легко і швидко орієнтуватися в структурі тексту, особливо, коли роботи проводяться у фронтальній формі. За завданням вчителя учні швидко знаходять потрібну частину тексту, читають її, виявляють основну думку, закладену в тому чи іншому абзаці.

Особливо активно учні користуються поняттям "абзац" у роботі над планом тексту. Спостерігаючи за наявністю окремих частин, виявляючи думки, виражені в кожному з них, формулюючи конкретні речення (складання плану тексту), учні поступово оволодівають іншим важливим умінням – ділити текст на логічно-завершені частини – абзаци.

Наведемо наступні вправи для закріплення навички ділити тексти на логічно-завершені частини та визначення структурних елементів тексту:

1. Прочитай текст. Поділи його на логічно-завершені частини:

Стрічки для берізок

Прийшла до беріз осінь. Принесла їм золотисті стрічки. Вплела їх берізкам у зелені коси. Вийшло із-за хмар сонце. Подивилося воно на берези і не впізнало їх: у зелених косах – золотисті стрічки. Сміється сонечко, а берези сумують.

2. Запиши текст. Визнач його основну частину:

Хмаринки плывуть у небесній блакиті. Он – схожа на білу троянду. Там он – як корабель із вітрилами. А на самісінькому обрії – наче рожеве дерево летить над землею. Махає дивним віттям, рідну землю вітає.

3. Прочитай текст спочатку мовчки, потім уголос. Позначай кінець кожної частини тексту зниженням голосу і довгою паузою.

Щиглик

Щиглик – одна з найгарніших пташок. Голівка та горлечко – червоні, а на чорних крилах – яскраві смуги. Оселяються вони в лісах, у садках. Восени і взимку вони кочують, але далеких перельотів не роблять.

Гніздечко щиглика має вигляд чашечки із тонких стеблинок, які закріплені павутинням. В середині воно встелене пухом, шерстю.

Щиглики – дуже корисні птахи. Вони знищують шкідливих комах.

Встановлено, що основними видами роботи з текстом як важливим структурним компонентом підручника у початковій школі є такі: відповіді на запитання за змістом прочитаного, самостійне формулювання запитань до тексту, різні види читання, складання плану. Використання даних видів у навчальному процесі передбачає такі види діяльності: порівняння, аналогію, визначення головного, узагальнення та конкретизацію знань, визначення головного, визначення образної і смислової ролі слів та словосполучень:

- від ілюстрації до тексту;
- від тексту до ілюстрації;
- предметні малюнки, які варто використовувати для розвитку логічного мислення (як матеріал для порівняння, узагальнення).

Для того, щоб навчити дітей користуватися засобами зв'язку речень у власних висловлюваннях, варто практикувати на уроках української мови тренувальні вправи: аналіз готових текстів, відповіді на запитання за змістом твору і переказ за планом, побудова власних текстів за опорними словами та картинками, редагування текстів.

Наприклад:

1. Бесіда за змістом прочитаного:

- Що сказано в тексті про нашу мову? Як ви розумієте вирази "отримали у спадок", "мова сама в руки не дається".

2. Прочитай текст.

Тиха зоряна ніч. Серпик місяця високо підбився. Коли це враз земля від лісу загула, і щось важке-важке наближається до пасіки. Суне між вуликами, валить їх, давить квіти. Наче господар, оглядає, де крадій вулик, смачніший мед. І коли натрапив на такий, зараз лапу патлату туди – і ласує.

- Про що цей текст?
- Визначте основну думку тексту.
- Доберіть заголовок, який буде найбільш влучним до даного тексту?

Отже, текст – це значне за обсягом і складне за змістом висловлювання, що складається з певної кількості речень, між якими є смислові і формальні зв'язки. У ході роботи над текстом, тобто під час його комплексного аналізу, в учнів початкових класів формується навичка говоріння, яка є найважливішим умінням, що дає можливість уже на початковому етапі навчання мови формувати у дітей пропедевтичні знання і вміння стосовно тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : [навчальний посібник для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів] / М. С. Вашуленко. – К. : Літера, 2010. – 368 с.
2. Навчальні програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класів. – К. : Початкова школа, 2012. – 432 с.
3. Гнаткович Т. Лінгвістичний аналіз тексту як засіб формування мовної компетентності школярів / Т. Гнаткович // Дивослово. – 2009. – № 9. – С. 2–6.
4. Коваль Г. П. Методика викладання української мови : [навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів] / Г. П. Коваль. – Тернопіль : Астон, 2008. – 287 с.
5. Коваль Г. П. Комплексний аналіз тексту як один із факторів формування мовленнєвих умінь та навичок на уроках української мови / Г. П. Коваль // Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку і

- удосконалення : [зб. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., (14-17 трав. 1999 р., м. Рівне)] / М-во освіти України, М-во освіти Угорщини, АПН України та ін. ; [упоряд. : С. Я. Дем'янчук, Ю. В. Пелех, Т. І. Пагута, В. Д. Беднарчук]. – Рівне : [Tetic], 1999. – Ч. III. – С. 195–199.
6. Лобчук О. Ознайомлення молодших школярів з поняттями "тема" і "основна думка" тексту / О. Лобчук // Початкова школа. – 2010. – № 4. – С. 14–15.
7. Хорошковська О. Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови / О. Хорошковська, О. Петрук // Початкова школа. – 2010. – № 12. – С. 11–14.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vashulenko M. S. Metodyka navchannya ukrayinskoyi movy v pochatkoviy shkoli [Methodology of the Ukrainian Language Teaching] : [navchalnyy posibnyk dlya studentiv fakultetu pidgotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv] / M. S. Vashulenko. – K. : Litera, 2010. – 368 s.
2. Navcha'lni programy dlya serednyoyi zagalnoosvitnyoyi shkoly 1-4 klasiv [Educational Programmes for Secondary Schools of 1-4 Grades]. – K. : Pochatkova shkola, 2012. – 432 s.
3. Gnatkovich T. Lingvistichnyi analiz teksta yak zasib formuvannya movnoyi kompetentnosti shkolnyariv [The Text Linguistic Analysis as the Means of the Language Competence Formation] / T. Gnatkovich // Dyvoslovo [Wonder Word]. – 2009. – № 9. – S. 2–6.
4. Koval G. P. Metodyka vykladannya ukrayins'koyi movy [Methodology of Teaching the Ukrainian Language] : [navchal'nyy posibnyk for studentiv pedinstytutiv, humanitarnykh universytetiv] / G. P. Koval. – Ternopil : Aston, 2008. – 287 s.
5. Koval' G. P. Kompleksnyy analiz tekstu yak odyn iz faktoriv formuvannya movlennevykh umin' ta navychok na urokakh ukrayins'koyi movy [The Complex Text Analysis as One of the Factors of Forming Speaking Skills and Habits on the Lessons of the Ukrainian Language] / G. P. Koval' // Navchal'no-vykhovnyy protses u vuzi i shkoli ta shlyakh yogo rozvytku i udoskonalennya [Educational Process in the Higher Educational Establishment and School and Ways of its Development and Improvement] : [zb. pr. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (14-17 trav. 1999 p., m. Rivne)] / M-vo osvity Ukrainy, M-vo osvity Ugorshchyny, APN Ukrainy ta in. ; [uporyad. : S. Ya. Demyanchuk, Yu. V. Pelekh, T. I. Paguta, V. D. Bednarchuk]. – Rivne : [Tetic], 1999. – Ch. III. – S. 195–199.
6. Lobchuk O. Oznayomlennya molodshykh shkolnyariv s ponyattamy "tema" i "osnovna dumka" tekstu [Younger Pupils' Acquaintance with Notions "Theme" and "Basic Thought"] / O. Lobchuk // Pochatkova shkola [Primal School]. – 2010. – № 4. – S. 14–15.
7. Khoroshkovska O. Tekst yak osnova rozvytku usikh vydiv movlennevoyi diyalnosti na urokakh ukrayins'koyi movy [Text as the Basis of All Types of the Speaking Activity Development on the Lessons of the Ukrainian Language] / O. Khoroshkovska, O. Petruk // Pochatkova shkola [Primal School]. – 2010. – №12. – S. 11–14.

Матеріал надійшов до редакції 02.04. 2015 р.

Гамза А. В. Работа с текстом на уроках украинского языка в начальных классах (2 класс).

В статье определена и научно обоснована важность текстотворческой линии в формировании языковой коммуникации учащихся начальных классов; раскрыта сущность содержания понятия "текст"; выяснена важность работы над текстом и его комплексного анализа как основы формирования навыка говорения на уроках украинского языка у младших школьников. В статье представлена система упражнений работы над текстом, что будет способствовать образованию пропедевтических знаний и умений по указанному понятию. Доказана важность методики работы с текстом как результата при построении собственных высказываний.

Ключевые слова: язык, речь, текстотворческая линия, текст, навык говорения.

Hamza A. V. Working with the Text in the Ukrainian Language Lessons in the Primary School (the Second Grade).

This article focuses on the importance of disclosing how to work with the text at Ukrainian lessons in the primary school. The paper defines and scientifically grounds the line of the text importance in the verbal communication formation; works of famous teachers and leading educators on definite concepts; the essence of what constitutes a "text"; reveals the importance of the text and its comprehensive analysis at the second grade.

In the modern linguistic science it is well known that the real unit of the oral and written language is the text which is the highest level of the language system. Based on the above, it can be argued that the term "text" is defined as something interconnected, integrated within the meaning of statements that are subject to the certain structure. In this article a lot of attention is paid to the complex educational text analysis. This important method should be systematically applied at the lessons of the Ukrainian language in the primary school. It promotes not only phonetic, morphological, lexical and word-building skills, but also forms the pupils' habit of speaking in the primary school. The paper presents a system of text exercises that will contribute to the formation of some knowledge and skills with the definite problem.

Key words: language, speech, text forming line, text, speaking skill.